

alteritet – som varit så drivande i 1900-talets litteratur. Det är som om det blir för mycket av det goda, men Linné kanske skulle ha nickat instämmande till detta nya posthumanistiska framhållande av den allvisa skapelsen.

Carin Franzén

**Emma Kihl, *Äventyrliga utföranden.*
En läsning av Agneta Enckells dikter med Isabelle Stengers kosmopolitik, Malmö: Ellerströms, 2023,
291 s. (diss. Södertörn)**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v54i1.30343>

Är det bara jag eller är inte vetenskapsfilosofen Isabelle Stengers försök att skapa ett kosmopolitiskt rum där olika röster och perspektiv kan mötas och stötas misstänkt likt Dostojevskijs romankonst? Det kosmopolitiska rummet, en plats där – som det heter i Stengers *La Guerre des sciences. Cosmopolitiques I* (1997) – de specifika drömmar, förhoppningar, lidelser och begär som hör till kunskapens olika former och praktiker kan mötas, är inte det en plats som redan skapats med den polyfona romanen?

Nej, det är så klart ingenting misstänkt över denna släktskap mellan Stengers kritiska vetenskapsfilosofi och den moderna litteraturen. Jag är övertygad om att Stengers är väl medveten om att hon med sin *kosmopolitik* och sin teori om *praktikernas ekologi* knyter an till en lång och förhållandevis bred tradition, som inkluderar filosofer som Deleuze och Whitehead men också författare som Dostojevskij och Woolf och kulturteoretiker som Bakhtin. Men idag när det ekologiska tänkandet har förlorat sitt nyhetsvärde är det hög tid att ta ett steg tillbaka för att både omvärdera dess förhållande till historien och för att kritiskt granska dess bruksvärde. Det är ett arbete som redan har påbörjats. Medieteoretikern Erich Hörl har med sina undersökningar av cybernetikens kulturhistoria velat visa att det ekologiska perspektivet inte alls med nödvändighet pekar ut ur moderniteten eller ens till en alternativ sådan. Om någonting präglar maktens

former och tänkandets historia under 1900-talet är det just, menar han, en generell ekologisering. Litteraturforskaren Claire Colebrook har å sin sida, mot den allmänna ihopkopplingen av allt med allt, förespråkade en radikal fränkoppling av de relationer som binder människorna till kapitalets värld. Oavsett om man väljer att fortsätta i dessa spår eller inte behöver man på ett eller annat vis förhålla sig till denna kritik av det ekologiska medvetandet: ekologisk kan inte längre utan vidare likställas med något gott, progressivt eller, för den delen, icke-modernt.

Därför var det med nyfikenhet som jag noterade att Emma Kihl i sin avhandling *Äventyrliga utföranden. En läsning av Agneta Enckells dikter med Isabelle Stengers kosmopolitik* har ett avsnitt i sin inledning om närläsningen som metod. Vad kan denna gamla utskälda nykritiska analysmetod, som står och faller med en (uttrycklig) hypostasering av dikten som ett autonomt objekt, ha att göra med å ena sidan en vetenskapsfilosof som binder till och med de exakta vetenskapernas kunskap till de praktiker som gör den meningsfull och å andra sidan en poet som med viss envishet undergräver varje försök att avgränsa den poetiska texten från dess textuella och materiella omgivning? Det är inte en retorisk fråga.

Kihls avhandling är den första i svensk litteraturvetenskap som prövar att läsa poesi i Stengers kosmopolitiska rum. Det är en lofvärd ambition. Här finns en möjlighet att återaktivera både den moderna litteraturen och den moderna litteraturteorin i en samtida teoretisk kontext.

De huvudsakliga poängerna med Kihls avhandling låter sig emellertid inte sammanfattas enligt den vetenskapliga recensionens konventioner. Det har inte varit hennes avsikt att dra några slutsatser – avhandlingens sista kapitel har rubriken ”Poängen med att inte dra några slutsatser” – inte ens att skriva i ett ”reflekterande modus” (s. 215). Skälet till det, skriver Kihl med hänvisning till Isabelle Stengers och Philippe Pigneres *La Sorcellerie capitaliste* (2005), är att ett sådant modus riskerar att ånyo göra ”människan till ett slags tänkande överhuvud, i stället för att hylla den kraft som hen i själva verket bara kan bevittna” (ibid.). Jag återkommer till detta korta referat av Stengers och Pigneres kritik av kritiken, men dessförinnan vill jag ändå ge en översiktlig bild av vad som händer i avhandlingen.

Kihl presenterar Stengers kosmopolitik som ett försök att undkomma det ”sorgliga, ritualiserade kriget mellan den experimentella vetenskapen och filosoferna som sedan Kant har föreslagit korrelationsismen som ett sätt att kritiskt begränsa räckvidden och innebörden av förment objektiva vetenskapliga påståenden” (Stengers citerad i Kihl, s. 22). Stengers väg ut ur detta krig går enligt Kihl via en ”praktikernas ekologier” som ytterst, menar hon, syftar till att ge varje enskild situation ”makten att betyda något på sitt särskilda sätt” (s, 24). Det är här dikterna kommer in. I Kihls avhandling är Enckells poesi en situation som genom att läsas med Stengers kosmopolitiska ska få komma till tals i egen rätt.

Undersökningen situeras i relation till den pågående förstörelsen av planetens ekosystem och en förståelse av denna förstörelse som en rubbning av Gaias självreglerande system och i relation till den (eko-)poesi från olika delar av världen som sedan 1960-talet på olika sätt har svarat på dessa miljöproblem. Viktig är också nyliberalismens och kvinnorörelsens utveckling liksom proteströrelsen mot kärnvapen. Agneta Enckell, menar Kihl, hör också till de poeter som har svarat på dessa olika saker, men för att få fatt i det särskilda sätt på vilket hon med sina dikter ”öppnar upp för andra förslag (där olika former av närvaro verkar och gör intrång) [...] krävs en särskild uppmärksamhet likt Stengers kosmopolitik” (s, 14).

Det är här närläsningen kommer in. För denna särskilda uppmärksamhet är nämligen lik närläsningens. Även den var ju en läspraktik som i sin ursprungliga tappning syftade till att låta den enskilda dikten komma till tals i egen rätt. Varje parafra är, som det heter i Cleanth Brooks nykritiska klassiker *The Well Wrought Urn* (1947), en hädelse. Det kommer dock aldrig någon mer grundläggande diskussion av vad denna likhet har för implikationer. I stället lyfter Kihl fram ”[n]ärläsningens metodiska töjbarhet” (s, 25) – den tycks kunna stå för i princip vilken uppmärksam läsning som helst. Och i slutänden är det en konventionell bild av poesi- och litteraturläsning som avhandlingen landar i: ”Att läsa med Stengers kosmopolitik är att lära sig läsa i sicksack i motsats till att följa en rak berättelselinje. Detsamma gäller vid läsning av poesi. Poesi, ja egentligen all litteratur, handlar om att genom språket skapa en aktiv situation där läsaren kan frångå sina invanda rutinmässiga tankesätt och i stället uppmärksamma

språket som beroende av de föränderliga, skiftande relationer till den verklighet som dikterna deltar i.” (s, 25) Med ett ord: det handlar om konsten som främmandegörande grepp, om att bryta igenom invanda rutiner för att öppna nya perspektiv på verkligheten. Frågan är vad litteraturvetenskapen i så fall behöver Stengers kosmopolitik till?

Även om avhandlingen inte svarar på den frågan – det skulle förmodligen kräva både en slutsats och ett reflekterande modus – visar de fyra kapitlen ägnade Enckells poesi vad kosmopolitiken används till i just den situation som Kihl etablerar med sin avhandling: den tycks framför allt vara ett frikort att redovisa författarens associationer utifrån Enckells poesi. Det kan röra sig om politiska reformer (nederländsk narkotikapolitik), ekonomisk-historiska processer (privatiseringar, avregleringar) och vetenskapliga experiment (Galileos demonstration av hur kroppar faller). Dessa associationer ska emellertid förstås som förslag, ”vektoriella förslag” (passim.). Kihl är nog med att understryka att hennes läsningar ibland är så långsökta att de riskerar att förlora sin relevans. I det avslutande kapitlet tar hon själv upp läsningen av Enckells Ofelia-figurer i relation till just nederländsk narkotikapolitik som möjligt exempel. Jag är beredd att hålla med, men eftersom associationerna framställs som just förslag är det inte riktigt på sin plats att kritisera dem. I diskussionen av Enckells omdiktning av Eurydike-myten är till exempel ett förslag att Enckells Eurydike ”eventuellt är hon som inte hämtar sig efter att ha misslyckats med att, med våld, förhindra nyliberalismens framfart och autokratins grepp” (s. 134). Det är ett tecken på klädsam ödmjukhet att vara så öppen med att läsningen bara är ett förslag. Men det gör också att värdet av förslagen undermineras: de är presenterade på ett sådant sätt att författaren inte riktigt tar ansvar för dem.

Jag måste också påpeka ett antal brister när det kommer till det vetenskapliga hantverket. Det handlar om citatteknik och referenshantering, översättningar av centrala begrepp. Brister på de här punkterna förekommer genom hela avhandlingen. Vissa saker är att betrakta som mindre slarvfel. Det gäller exempelvis ordningen i litteraturlistan eller missen att ekologi i Stengers *écologie des pratiques* står i singularis hos Stengers, men i plural hos Kihl (s, 23). Andra saker är allvarligare. I vissa fall rör det sig om vad jag uppfattar som rena felläsningar av de texter som Kihl arbetar med.

Jag stannar vid att anföra två exempel, nämligen det ovan nämnda enmenings-referatet av ett ställe i Stengers och Pignerres *La Sorcellerie capitaliste* som ligger till grund för ”poängen med att inte dra några slutsatser” och översättningen av ett par av Whiteheads begrepp. När Kihl hänvisar till vad Stengers och Pignerre säger om risken med det reflekterande modus som drar slutsatser kommer varken not eller sidhänvisning. Läsaren får själv leta upp stället i deras text. Jag hittar emellertid inget där de säger vad Kihl menar att de säger, men väl ett där de formulerar sig ungefär så. Stengers och Pignerre skriver att det reflexiva moduset ”fait de nous, encore et toujours, la tête pensante, celle qui affronte les dilemmes ultimes sans jamais s’interroger sur ce qui la nourrit, s’attribuant à elle-même une force dont elle témoigne alors sans savoir l’honorer” (Stengers och Pignarre, *La Sorcellerie capitaliste*, 2005, s. 194). Den kraft som de syftar på här är alltså inte *den* kraft (vilket på franska skulle ha varit *la force*) som människan (vilket på franska skulle ha varit *l’homme*) som sådan bara kan bevittna – vilket är vad Kihl gör gällande i sitt referat. Deras poäng är alltså inte filosofiskt antropologisk, utan att ett visst kritiskt-teoretiskt modus gör den som talar och tänker (”fait de nous”) till en intellektuell ledare, en *mastermind*, som gör anspråk på en kraft som han eller hon visserligen vittnar om men inte vet att hantera. Det är fullt möjligt att jag missförstått vad Kihl menar – otydlighet är ett genomgående problem i avhandlingen. Så mycket står dock klart att hon här bryter ut en liten del av det första ledet i ett komplext resonemang om förhållandet mellan politisk teori och praktik som tar sin utgångspunkt i millennieskiftets antiglobaliseringsrörelse och griper in i en av 1900-talets stora vänsterpolitiska frågor: behövs ett teoretiskt avantgarde för att leda den revolutionära rörelsen? Den lilla delen fogas heller inte in i Kihls egen framställnings logik. Den följs i stället upp av en för mig svårbegriplig allmän utsaga om att det hos Stengers i stället handlar om ”ett adderande som har för avsikt att smitta varje rättfärdigande argument så att det tydliggör vad som krävs för att ett påstående ska bestå eller utvidgas” (s. 215) – återigen utan hänvisning till något specifikt ställe i Stengers texter.

Det ska sägas att det inte är en enkel uppgift Kihl har föresatt sig. Enckell är inte en omedelbart begriplig poet och Stengers för-

fattarskap är komplext. Det spänner över en mängd kunskapsfält som humanister bara sällan ger sig in på. Därtill är Stengers knappt översatt till svenska vilket ökar svårighetsgraden ytterligare. Citat på originalspråk i notapparaten hade varit till stor hjälp för läsaren (även om det utsätter författaren för risken att få sina översättningar prövade och så klart förutsätter att man citerar rätt, som i fallet med *écologie des pratiques / ecology of practices*).

Som om det inte skulle vara svårt nog med Stengers mångfaceterade författarskap, har Kihl också gett sig i kast med att aktivera Whiteheads spekulativa filosofi. Klokt nog har Kihl valt att i största möjliga mån använda befintliga översättningar av Whiteheads idiosynkratiska begreppsapparat, men hon redovisar inte vilken översättning hon använder när. I litteraturförteckningen återfinns enbart Anders Lundbergs översättning av den korta texten ”Natur och tänkande” i *OEI* (nr 75–76/2017). Jag kan inte den svenska receptionen av Whitehead tillräckligt väl för att själv göra bedömningen när Kihl använder befintliga översättningar och när hon gör egna eller modifierar de befintliga. Men det är uppenbarligen fel att översätta Whiteheads ”negative prehension” till ”negativ fattbarhet”, ”presentational immediacy” till ”omedelbar presentation”, ”eternity” till ”evighet” och ”propositional feeling” till ”föresläende känsla” (s. 128f).

Fel som dessa är visserligen inte med nödvändighet avgörande var för sig. Det blir fel ibland. Men summan av felen i den här avhandlingen tillsammans med generellt bristande akribi, citatteknik och i allmänhet en framställning präglad av otydlighet gör det svårt att ta avhandlingen för vad den gör anspråk på att vara – en övning i vederbörlig uppmärksamhet. Det är olyckligt, för det finns några uppslag i texten som hade förtjänat att följas upp, renodlas och prövas till deras logiska slutpunkt.

Erik Erlanson